

Cours de tibétain - sūtra de la pousse de riz - leçon 70

Suite de l'étude du sūtra que nous reprenons depuis le début. Dans cette leçon, nous étudions du sūtra qui correspond aux extraits étudiés initialement dans les leçons 31 et 32.

1. Exercice de lecture

དེ་ལ་རྟེན་ཅིང་འབྲེལ་བར་འབྱུང་བ་མཐོང་བ་རི་ལྟ་བུ་ཞེ་ན། འདི་ལ་བཙུག་ལྡན་འདས་ཀྱིས་
སུས་རྟེན་ཅིང་འབྲེལ་བར་འབྱུང་བ་རྟག་པ་དང་། རྫོག་མེད་པ་དང་། རྫོག་དང་བྲལ་བ་
དང་། རི་ལྟ་བུ་ཉིད་དང་། མ་ལོར་བ་དང་། མ་སྐྱེས་པ་དང་། མ་བྱུང་བ་དང་། མ་བྱས་པ་
དང་། འདུས་མ་བྱས་པ་དང་། ཐོགས་པ་མེད་པ་དང་། དམིགས་པ་མེད་པ་དང་། ཞི་བ་
དང་། འཇིགས་པ་མེད་པ་དང་། མི་འཕྲོགས་པ་དང་། ཟད་པ་མེད་པ་དང་། རྣམ་པར་ཞི་བ་
མ་ཡིན་པའི་རང་བཞིན་དུ་མཐོང་བ་སྟེ། གང་གིས་ཚུལ་འདི་འདྲ་བར་ཚོས་ལའང་རྟག་པ་
དང་། རྫོག་མེད་པ་དང་། རྫོག་དང་བྲལ་བ་དང་། རི་ལྟ་བུ་ཉིད་དང་། མ་ལོར་བ་དང་། མ་
སྐྱེས་པ་དང་། མ་བྱུང་བ་དང་། མ་བྱས་པ་དང་། འདུས་མ་བྱས་པ་དང་། ཐོགས་པ་མེད་པ་
དང་། དམིགས་པ་མེད་པ་དང་། ཞི་བ་དང་། འཇིགས་པ་མེད་པ་དང་། མི་འཕྲོགས་པ་དང་།
ཟད་པ་མེད་པ་དང་། རྣམ་པར་ཞི་བ་མ་ཡིན་པའི་རང་བཞིན་དུ་མཐོང་བ་དེས་འཕགས་པའི་
ཚོས་མངོན་པར་རྟོགས་ཏེ། ཡང་དག་པའི་ཡེ་ཤེས་དང་ལྡན་པས་སྐྱ་ན་མེད་པའི་ཚོས་ཀྱི་
སྐྱུར་སངས་རྒྱས་མཐོང་ངོ་ཞེས་གསུངས་སོ། །

2. Repère des particules

[དེ་]+ལ་+[རྟེན་]+ཅིང་+[འབྲེལ་བ་]+ར་+[འབྱུང་བ་]+མཐོང་བ་+[རི་ལྟ་བུ་]+ཞེ་+ན། [འདི་]
+ལ་+[བཙུག་ལྡན་འདས་]+ཀྱིས་+[སུ]+ས་+[རྟེན་]+ཅིང་+[འབྲེལ་བ་]+ར་+[འབྱུང་བ་]
+རྟག་པ་+དང་། [རྫོག་མེད་པ་]+དང་། [རྫོག་]+དང་+[བྲལ་བ་]+དང་། [རི་ལྟ་བུ་ཉིད་]
+དང་། [མ་ལོར་བ་]+དང་། [མ་སྐྱེས་པ་]+དང་། [མ་བྱུང་བ་]+དང་། [མ་བྱས་པ་]+དང་།

[འདུས་མ་གུས་པ་]+དང་། [ཐོགས་པ་མེད་པ་]+དང་། [དམིགས་པ་མེད་པ་]+དང་། [ཞི་བ་]
 +དང་། [འཇིགས་པ་མེད་པ་]+དང་། [མི་འཕྲོགས་པ་]+དང་། [ཟད་པ་མེད་པ་]+དང་། [རྣམ་
 བ]+ར་+[ཞི་བ་མ་ཡིན་པ་]+འི་+[རང་བཞིན་]+དུ་+[མཐོང་བ་]+སྟེ། [གང་]+གིས་+[ཚུལ་འདི་
 འདྲ་བ་]+ར་+[ཚོས་]+ལ་+འང་+[རྟག་པ་]+དང་། [སྲོག་མེད་པ་]+དང་། [སྲོག་]+དང་+
 [བྲལ་བ་]+དང་། [རི་ལྟ་བུ་ཉིད་]+དང་། [མ་ཚོར་བ་]+དང་། [མ་སྐྱེས་པ་]+དང་། [མ་སྐྱུང་
 བ་]+དང་། [མ་གུས་པ་]+དང་། [འདུས་མ་གུས་པ་]+དང་། [ཐོགས་པ་མེད་པ་]+དང་།
 [དམིགས་པ་མེད་པ་]+དང་། [ཞི་བ་]+དང་། [འཇིགས་པ་མེད་པ་]+དང་། [མི་འཕྲོགས་པ་]
 +དང་། [ཟད་པ་མེད་པ་]+དང་། [རྣམ་པ་]+ར་+[ཞི་བ་མ་ཡིན་པ་]+འི་+[རང་བཞིན་]+དུ་+
 [མཐོང་བ་]+དེ་+ས་+[འཕགས་པ་]+འི་+[ཚོས་]+མངོན་པ་+ར་+[རྟོགས་]+ཏེ། [ཡང་དག་པ་]
 +འི་+[ཡེ་ཤེས་]+དང་།+[ལྡན་པ་]+ས་+[སླ་ན་མེད་པ་]+འི་+[ཚོས་]+གྱི་+[སྐྱེ]+ར་+[སངས་
 རྒྱལ་]+མཐོང་+ངོ་+[ཞེས་]+[གསུངས་]+སོ། །

3. Vocabulaire

དེ་	cela
ལ་	particule locative
རྟེན་	dépendre, support
ཅིང་	particule de liaison
འབྲེལ་བ་	lié, relié
ར་	particule terminative
འབྱུང་བ་	produire, naître
མཐོང་བ་	voir, vision
དི་ལྟ་བུ་	comment, de quelle manière
ཞེ་	dire
ག།	particule conditionnelle
འདི་	ceci
བཙོམ་ལྷན་འདས་	Bienheureux
གྱིས་	particule instrumentale
ཟུ་	qui
ས་	particule instrumentale
རྟག་པ་	permanent
དང་།	et
སྲོག་	vie, souffle vital
མེད་པ་	sans, absence
བྲལ་བ་	séparé, dépourvu

ནིད་	-ité, essence
མ་	particule négative
ཚོར་བ་	erreur, erroné
སྐྱེས་པ་	né
བྱུང་བ་	advenu, survenu
བྱས་པ་	fait
འདུས་	composé, conditionné
ཐོགས་པ་	obstacle
དམིགས་པ་	objet de référence
ཞི་བ་	paisible, pacifié
འདྲིགས་པ་	peur
འཕྲོགས་པ་	soustrait, volé
ཟད་པ་	épuisé
རྣམ་པ་	aspect, manière
ཡིན་པ་	être
སང་བཞིན་	nature
ཏུ་	particule terminative
སྟེ།	particule de liaison
གང་	qui, quel

གིས་	particule instrumentale
ཚུལ་	manière, mode
འདྲ་བ་	similaire
ཚོས་	phénomène, dharma
འང་	aussi, également
འཕགས་པ་	noble
མངོན་པ་	directement, manifeste
རྟོགས་	réaliser, comprendre
ཏེ།	particule de liaison
ཡང་དག་པ་	juste, correct
ཡི་ཤེས་	sagesse primordiale
ལྡན་པ་	posséder
པ་	particule nominalisante
ལྷན་མེད་པ་	insurpassable
ཏྱི་	particule génitive
སྐྱུ་	corps (honorifique)
སངས་རྒྱལ་	Bouddha
ངོ་	particule finale
ཞེས་	ainsi dit

གསུངས་	dire (honorifique)
སྟོ།	particule finale

4. Analyse grammaticale

Première phrase དེ་ལ་རྟེན་ཅིང་འབྲེལ་པར་འབྱུང་བ་མཐོང་བ་ཇི་ལྟ་བུ་ཞེ་ན།

- དེ་ + ལ་ : locatif - « à ce sujet, concernant cela ». La particule ལ་ introduit le thème de la discussion.
- རྟེན་ + ཅིང་ : verbe avec particule de liaison - « en dépendant ». ཅིང་ est une particule conjonctive qui relie deux actions simultanées ou successives.
- འབྲེལ་པ་ + ར་ : verbe avec particule terminative - « en étant lié ». La particule ར་ indique la manière ou la transformation.
- འབྱུང་བ་ : verbe nominalisé - « produire, naître ». L'ensemble རྟེན་ཅིང་འབྲེལ་པར་འབྱུང་བ་ forme le terme technique « production interdépendante » (pratīyasamutpāda).
- མཐོང་བ་ : verbe nominalisé - « voir, vision ».
- ཇི་ལྟ་བུ་ : expression interrogative - « comment, de quelle manière ».
- ཞེ་ན། : construction interrogative - « dit-on ? ».

Traduction : « À ce sujet, comment voit-on la production interdépendante ? »

Deuxième phrase (début) འདི་ལ་བཙམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་སྤྱོད་རྟེན་ཅིང་འབྲེལ་པར་འབྱུང་བ་

- འདི་ + ལ་ : locatif - « ici, dans ce [contexte] ». La particule ལ་ situe la discussion.
- བཙམ་ལྡན་འདས་ + ཀྱིས་ : agent à l'instrumental - « par le Bienheureux ». La particule ཀྱིས་ marque l'agent du verbe principal (sous-entendu « a dit »).
- སྤྱོད་ + ས་ : pronom relatif à l'instrumental - « celui qui ». La particule ས་ marque le sujet de la proposition relative.
- རྟེན་ + ཅིང་ + འབྲེལ་པ་ + ར་ + འབྱུང་བ་ : « la production interdépendante » (objet du verbe མཐོང་བ་).

Traduction : « Ici, le Bienheureux [a dit que] celui qui [voit] la production interdépendante... »

Troisième phrase (énumération des qualités) ཉག་པ་དང་། སློག་མེད་པ་དང་། སློག་དང་བྲལ་བ་དང་། ཇི་ལྟ་བུ་ཉིད་དང་། མ་ལོར་བ་དང་། མ་སྐྱེས་པ་དང་། མ་བྱུང་བ་དང་། མ་བྱས་པ་དང་། འདུས་མ་བྱས་པ་དང་། ཐོགས་པ་མེད་པ་དང་། དམིགས་པ་མེད་པ་དང་། ཞི་བ་དང་། འཇིགས་པ་མེད་པ་དང་། མི་འཕྲོགས་པ་དང་། ཟད་པ་མེད་པ་དང་། རྣམ་པར་ཞི་བ་མ་ཡིན་པའི་རང་བཞིན་དུ་མཐོང་བ་སྟེ།

Cette longue énumération présente seize qualités de la production interdépendante, toutes coordonnées par དང་། (et) :

- ཉག་པ་ : « permanente »
- སློག་མེད་པ་ : « sans vie ». Construction négative avec མེད་པ་ (absence).
- སློག་དང་བྲལ་བ་ : « dépourvue de vie ». དང་བྲལ་བ་ exprime la séparation d'avec quelque chose.
- ཇི་ལྟ་བུ་ཉིད་ : « telle qu'elle est, la réalité ». ཉིད་ transforme l'expression en substantif abstrait.
- མ་ལོར་བ་ : « non-erronée ». མ་ est la particule négative préfixée.
- མ་སྐྱེས་པ་ : « non-née »

- མ་བྱུང་བ་ : « non-advenue »
- མ་བྱས་པ་ : « non-faite »
- འདུས་མ་བྱས་པ་ : « non-composée, inconditionnée ». Construction négative complexe.
- ཐོགས་པ་མེད་པ་ : « sans obstacle »
- དམིགས་པ་མེད་པ་ : « sans objet de référence »
- ཞི་བ་ : « paisible »
- འཇིགས་པ་མེད་པ་ : « sans peur »
- མི་འཕྲོགས་པ་ : « non-soustraite ». མི་ est la particule négative préfixée.
- ཟད་པ་མེད་པ་ : « inépuisable »
- རྣམ་པ་ + ར་ + ཞི་བ་མ་ཡིན་པ་ + འི་ : groupe complexe au génitif - « de nature non-pacifiée ». མ་ཡིན་པ་ forme une négation copulative.
- རང་བཞིན་ + ཅུ་ : terminatif - « en tant que nature, comme nature ». La particule ཅུ་ indique la manière ou la transformation.
- མཐོང་བ་ : verbe nominalisé - « voir, vision ».
- ཟླ། : particule de liaison copulative qui marque la fin de cette énumération.

Traduction : « [comme] permanente, sans vie, dépourvue de vie, telle qu'elle est, non-erronée, non-née, non-advenue, non-faite, non-composée, sans obstacle, sans objet de référence, paisible, sans peur, non-soustraite, inépuisable, de nature non-pacifiée. »

Quatrième phrase (suite de la proposition relative) གང་གིས་ཚུལ་འདི་འདྲ་བར་ ཚོས་ལའང་

- གང་ + གིས་ : pronom relatif à l'instrumental - « celui qui, par qui ». La particule གིས་ marque l'agent.
- ཚུལ་འདི་འདྲ་བ་ + ར་ : « de cette manière similaire ». འདྲ་བ་ (similaire) suivi de la particule terminative ར་ forme une expression adverbiale.
- ཚོས་ + ལ་ : locatif - « aux phénomènes, concernant les phénomènes ». La particule ལ་ introduit l'objet de la vision.
- འང་ : particule emphatique - « aussi, également ». Insiste sur l'extension de la vision aux phénomènes.

Traduction : « celui qui, de cette manière également, [voit] les phénomènes... »

Cinquième phrase (répétition de l'énumération pour les phénomènes)

རྟག་པ་དང་། ཐོག་མེད་པ་དང་། ཐོག་དང་བྲལ་བ་དང་། ཇི་ལྟ་བུ་ཉིད་དང་། མ་ཞོར་བ་དང་། མ་སྐྱེས་པ་དང་། མ་བྱུང་བ་དང་། མ་བྱས་པ་དང་། འདུས་མ་བྱས་པ་དང་། ཐོགས་པ་མེད་པ་དང་། དམིགས་པ་མེད་པ་དང་། ཞི་བ་དང་། འཇིགས་པ་མེད་པ་དང་། མི་འཕྲོགས་པ་དང་། ཟད་པ་མེད་པ་དང་། རྣམ་པར་ཞི་བ་མ་ཡིན་པའི་རང་བཞིན་ཅུ་ མཐོང་བ་

Cette énumération est identique à la précédente, appliquée maintenant aux ཚོས་ (phénomènes) plutôt qu'à la production interdépendante. La structure grammaticale est la même.

- རང་བཞིན་ + ཅུ་ : terminatif - « comme nature ».
- མཐོང་བ་ : verbe nominalisé - « voir, vision ».

Traduction : « [comme] permanents, sans vie, dépourvus de vie, tels qu'ils sont, non-erronés, non-nés, non-advenus, non-faits, non-composés, sans obstacle, sans objet de référence, paisibles, sans peur, non-soustraits, inépuisables, de nature non-pacifiée... »

Sixième phrase དེ་འཕགས་པའི་ཚོས་མངོན་པར་རྟོགས་ཏེ།

- དེ་ + ས་ : pronom démonstratif à l'instrumental - « celui-là, par lui ». La particule ས་ marque le sujet agent.
- འཕགས་པ་ + འི་ : génitif - « du noble, des nobles ». La particule འི་ relie འཕགས་པ་ à ཚོས་.
- ཚོས་ : complément d'objet - « les phénomènes ».
- མངོན་པར་ + ར་ : adverbe avec particule terminative - « directement, manifestement ». La particule ར་ forme un adverbe à partir de མངོན་པ་.
- རྟོགས་ : verbe - « réaliser, comprendre ».
- ཏེ། : particule de liaison qui relie cette proposition à la suivante.

Traduction : « celui-là réalise directement les phénomènes nobles, et... »

Septième phrase ཡང་དག་པའི་ཡེ་ཤེས་དང་ལྡན་པས་སྤྲོད་མེད་པའི་ཚོས་ཀྱི་སྐྱུར་སངས་རྒྱས་མཐོང་ངོ་

- ཡང་དག་པ་ + འི་ : génitif - « de la juste ». Relie l'adjectif ཡང་དག་པ་ à ཡེ་ཤེས་.
- ཡེ་ཤེས་ : substantif - « sagesse primordiale, gnose ».
- དང་ : particule de coordination - « avec ».
- ལྡན་པ་ + ས་ : verbe nominalisé à l'instrumental - « possédant, étant doté de ». La particule ས་ marque l'agent actif (forme instrumentale du sujet).
- སྤྲོད་མེད་པ་ + འི་ : génitif - « de l'insurpassable ». Construction négative སྤྲོད་མེད་པ་ (sans supérieur) suivie du génitif འི་.
- ཚོས་ + ཀྱི་ : génitif - « du Dharma ».
- སྐྱུར་ + ར་ : terminatif - « dans le corps, en tant que corps ». La particule ར་ indique la localisation ou la transformation.
- སངས་རྒྱས་ : complément d'objet - « le Bouddha ».
- མཐོང་ : verbe - « voir, percevoir ».
- ངོ་ : particule finale assertive qui souligne la certitude de l'affirmation.

Traduction : « possédant la connaissance juste, [il] voit le Bouddha dans le corps de Dharma insurpassable. »

Huitième phrase (conclusion) ཞེས་གསུངས་སོ། །

- ཞེས་ : particule du discours indirect - « ainsi dit ».
- གསུངས་ : verbe honorifique au passé - « a dit, a prononcé ».
- སོ། ། : particule finale assertive qui conclut la citation.

Traduction : « Ainsi a-t-il dit. »

5. Traduction littérale

« À ce sujet, comment voit-on la production en dépendance ? Ici, le Bienheureux [enseigne que] celui qui voit la production en dépendance comme permanente, sans

essence vitale, séparée de l'essence vitale, telle qu'elle est, non-erronée, non-née, non-survenue, non-crée, non-composée, sans obstruction, sans objet de référence, paisible, sans peur, inaltérable, inépuisable, de nature non-pacifiée - celui qui voit ainsi aussi le Dharma comme permanent, sans essence vitale, séparé de l'essence vitale, tel qu'il est, non-erroné, non-né, non-survenu, non-crée, non-composé, sans obstruction, sans objet de référence, paisible, sans peur, inaltérable, inépuisable, de nature non-pacifiée - celui-là réalise directement le Dharma noble, et doté de la sagesse juste, il voit le Bouddha dans le corps de Dharma insurpassable, ainsi a-t-il été enseigné. »

6. Traduction littéraire

Comment doit-on considérer la production interdépendante རྟེན་ཅིང་འབྲེལ་བར་འབྱུང་བ་ ? À ce propos, le Bienheureux a déclaré : « Celui qui voit que les éléments de la production interdépendante sont invariables (permanents) ཏྲག་པ་, inanimés རྣོག་མེད་པ་, privés de vie རྣོག་དང་བྲལ་བ་, tels quels ཇི་ལྟ་སུ་ཉིད་, sans défaut མ་ནོར་བ་, ni produits (non-né) མ་སྐྱེས་པ་ ni manifestés མ་བྱུང་བ་, ni créés (non-faits) མ་བྱས་པ་ ni composés འདུས་མ་བྱས་པ་, incessants རྣོག་མ་མེད་པ་, inconcevables དམིགས་པ་མེད་པ་, tranquilles ཞི་བ་, impavides འཇིགས་པ་མེད་པ་, insaisissables མི་འཕྲོགས་པ་, et par nature jamais complètement apaisés ཞི་བ་མ་ཡིན་པའི་རང་བཞིན་, celui-là voit le réel.

Lequel est invariable, inanimé, privé de vie, tel quel, sans défaut, ni produit ni manifesté, ni créé ni composé, incessant, inconcevable, tranquille, impavide, insaisissable et par nature jamais totalement apaisé. Il réalise ainsi le sublime Dharma dans son évidence འཕགས་པའི་ཚོས་མངོན་པར་རྟོགས་, et l'on dit de lui qu'il voit le Bouddha en son insurpassable Corps absolu ལྷན་མེད་པའི་ཚོས་ཀྱི་སྐྱུ་ paré de la sagesse véritable ཡང་དག་པའི་ཡེ་ཤེས་. »¹

¹ Traduction Philippe Cornu, éditions Fayard.